

Małgorzata Abassy

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

ŚMIERĆ ALEKSANDRA GRIBOJEDOWA W PERSJI PERSPEKTYWA KULTUROWO-POLITYCZNA

Przyczyny tragicznej śmierci Aleksandra Gribojedowa w Teheranie, 30 stycznia 1829 roku, do dnia dzisiejszego nie doczekały się jednoznacznej interpretacji. Podjęte w niniejszym artykule rozważania stanowią próbę systematyzacji wniosków zachodnich, rosyjskich i irańskich badaczy oraz ukazania tragizmu jednostki, uwikłanej w politykę mocarstw.

Fakty, dotyczące śmierci poety, zawarte zostały we wspomnieniach współczesnych Gribojedowowi Stiepana Biegiczewa, Faddeja Bułharyna, Ksenofonta Polewoja, Nikołaja Murawjowa, Wilhelma Küchelbeckera, Konstantego Bode, Iwana Symonicza i innych¹. Unikatowe świadectwo stanowią zeznania jedyne go ocalałego członka rosyjskiego korpusu dyplomatycznego w Teheranie, Iwana Malcewa (Malcowa)². Osobowość Gribojedowa i jego spuścizna wywoływały głęboki oddźwięk emocjonalny, co odnotował już Aleksander Puszkina, zazdroszcząc poecie pięknej i bohaterskiej śmierci:

Я ничего не знаю счастливее и завиднее последних дней его жизни. Самая смерть, постигшая его среди смелого, неравного боя, не имела для Грибоедова ничего ужасного, ничего томительного. Она была мгновенна и прекрасна³.

---

¹ К.К. Бодe, *Смерть Грибоедова*, [w:] *А.С. Грибоедов в воспоминаниях современников*, Москва 1980, s. 201–205, [http://feb-web.ru/feb/griboed\(critics\)vos80/vos201.htm](http://feb-web.ru/feb/griboed(critics)vos80/vos201.htm); Zob. także www.griboedov.net, воспоминания. Dostęp: 28.12.2011 (dotyczy wszystkich źródeł internetowych wykorzystanych w niniejszym tekście – M.A.).

² Ю. Хечинoв, *В поисках истины*, «Наука и жизнь» 2003, nr 11, <http://www.nkj.ru/archive/articles/3687>; por także: red. Косооговский, *Персия в конце XIX века (дневник)*, „Новый Восток”, Москва 1923, nr 3, s. 446–469.

³ Cyt. za: *Утверждение русского владычества на Кавказе 1801–1901. К столетию присоединения Грузии к России*, ред. ген.-майор Потто, Тифлис 1908, s. 202. Na temat szczegółów wyprawy Chosrowa Mirzy do Petersburga zob.: *Выписка из секретного журнала поездки его Высочества Хосров Мирзы в Санкт-Петербурге*, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XIX/1820–1840/Pers_pos_1829/text1.phtml?id=8070.

Od drugiej połowy XIX wieku w Rosji zaczęły powstawać opracowania dotyczące życia i twórczości Gribojedowa⁴. Zainteresowanie autorem komedii *Mądre mu biada* (*Горе от ума*, 1824) wzrosło w czasach radzieckich, i to zarówno w ZSRR, jak i w Iranie. W setną rocznicę wydarzeń w Teheranie pojawiła się zbeletryzowana biografia Gribojedowa, autorstwa Jurija Tynianowa⁵, a w 2010 roku na jej podstawie został nakręcony serial telewizyjny. Rocznicom urodzin i śmierci poety towarzyszyły konferencje, w trakcie których podejmowano refleksję nad życiem, działalnością i twórczością Gribojedowa.

W badaniach nad śmiercią Gribojedowa można zauważyć dwie główne tendencje: pierwsza z nich sytuuje tragiczne wydarzenia w Teheranie w kontekście walki Rosji i Wielkiej Brytanii o wpływy w Persji; druga postrzega śmierć członków rosyjskiej misji jako zdarzenie niemające związku z polityką i objaśniane wyłącznie przez pryzmat zachowania członków poselstwa wobec rdzennej ludności Persji i jej elity rządzącej.

Kontrowersje wokół przyczyn śmierci Gribojedowa i rozłączne odpowiedzi: „padł ofiarą sytuacji politycznej” – „sam zawinił postawą pełną arogancji i lekceważenia perskich obyczajów”, kierują nas ku pismom samego autora komedii *Mądre mu biada*. Hasan Gulijew zauważył:

В своих письмах, да и в воспоминаниях современников, Грибоедов предстает как человек, всецело тяготеющий к искусству. Поэзия, театр, музыка – это не просто развлечения, отдых для души, но и сферы его духовного самовыражения и приложения его многостороннего таланта. Он музицирует, играя на фортепьяно, создает стихи, сочиняет пьесы и сюжеты для театра, пишет статьи и заметки, делает наброски своих произведений, видя в подобной деятельности свое главное призвание⁶.

Gribojedow niewątpliwie był dzieckiem epoki – wpływów Oświecenia, liberalnych reform Aleksandra I, kampanii antynapoleońskiej, narodzin, działalności i tragicznego końca organizacji dekabrystowskich. Podobnie jak wielu młodych ludzi żył na granicy dwóch światów: środowiska szlacheckiego – z jego hierarchicznością, skomplikowaną siecią wzajemnych zależności, służalczą i pragnieniem awansu za wszelką cenę – oraz nowych idei, które przenikały do Rosji z Europy Zachodniej: wolnomyślicielstwa, indywidualizmu, pragnienia samodoskonalenia oraz podążania za romantycznymi porywami serca. W swoim pragnieniu służby, zgodnej z wewnętrznym przekonaniem i przeciwstawnej do służalczości, kojarzonej z fałszem, byle tylko zdobyć kolejną rangę, Gribojedow był podobny do dekabrystów⁷. W usta swojego bohatera włożył znamienne słowa: „Служить бы рад, прислуживаться тошно”⁸.

W lutym 1819 roku, w liście do Biegiczewa, skarżył się na los, który rzucił go na Kaukaz:

⁴ Zob. m.in.: Е. Сергеевский, *Грибоедов и его сочинения*, С.-Петербург 1858; *Грибоедов в русской критике. Сборник статей*, Москва 1958, http://feb_web.ru/feb/griboed/critics/krit/krit01.htm.

⁵ Ю. Тынянов, *Смерть Вазир-Мухтара*, Москва 1981, <http://www.nkj.ru/archive/articles/3370>.

⁶ Г. Гулиев, *Смерть дипломата или к истокам конфликта в Карабахе*, Баку 1995, s. 9.

⁷ Dekabryści świadomie odrzucili normy środowiska szlacheckiego, chociaż nieświadomie byli pod ich wpływem. Gribojedow jest tu doskonałym przykładem, gdy pragnąc zostać poetą i oddać się działalności pisarskiej, jedzie jednak na Kaukaz, ulegając namowom stryja i matki. Por. А.М. Скабичевский, *Грибоедов. Его жизнь и литературная деятельность*, s. 6; <http://www.bookmate.com/r/#d=R4SfIAZw>. Na temat zachowania dekabrysty zob. J. Łotman, *Dekabrysta w życiu codziennym*, [w:] J. Łotman, *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, przeł. B. Żyłko, Gdańsk 1999.

⁸ А.С. Грибоедов, *Горе от ума. Письма и записки*, Баку 1989, s. 29 (akt 2, scena 2).

Судьба рукой железной закинула меня сюда и гонит далее, но не по доброй воле. Из одного любопытства никогда бы я не расстался с домашними пенатами, чтобы блуждать в варварской земле в самое злое время года⁹.

Poetę drażniło w Persji wszystko: klimat, szary krajobraz, ludzie, których postrzegał jako barbarzyńców. W liście do generała Karola Nesselrode, z prośbą o zwolnienie go ze służby, pisze, że jedyna umiejętność, jaką posiada, to znajomość kilku języków obcych (w tym perskiego i arabskiego, których nauczył się podczas pobytu w Persji), lecz to nie wystarczy, by mógł rzetelnie pełnić swoje obowiązki:

Но для того, кто хочет быть полезным обществу, еще весьма недостаточно иметь несколько разных слов для одной идеи (...): чем больше имеешь знаний, тем лучше можешь служить своему отечеству. Именно для того, чтобы получить возможность их приобрести, я и прошу увольнения со службы или отозвания меня из унылой страны, где не только нельзя чему-нибудь научиться, но забываешь и то, что знал прежде¹⁰.

(10) 22 lutego 1828 roku w Turkmanczaju został podpisany traktat pokojowy, kończący drugą wojnę Persji z Rosją o Gruzję. Sygnatariuszami byli Aleksander Gribojedow, reprezentujący interesy Rosji oraz książę Abbas Mirza – gubernator Azerbejdżanu, popierany przez Rosję i Wielką Brytanię następcą perskiego tronu. Wśród postanowień traktatu znalazł się paragraf 13, mówiący o powrocie jeńców wojennych do Rosji¹¹.

Czuwanie nad realizacją postanowień traktatu z Turkmanczaju stworzyło Gribojedowowi okazję, której wyczekiwał: jego dyplomatyczna służba w Persji miała nabrać sensu. Ten fakt stanowi wytłumaczenie, niekiedy nadmiernej, gorliwości w egzekwowaniu ustaleń, w tym powrotu jeńców wojennych do Rosji i wypłatę kontrybucji¹². Gribojedow postrzegał siebie jako tego, który stoi na straży honoru Rosji: „Уважение к России и ее требованиям, вот что мне нужно”¹³.

Warto przy tym wspomnieć, że chociaż mianowaniu Gribojedowa na pełnomocnika Rosji przy dworze szacha towarzyszyły zaszczyty i tytuły¹⁴, sam poeta nie cieszył się. Wprost przeciwnie: żywił niedobre przeczucia, czemu dawał wyraz w dziennikach:

Не поздравляйте меня с этим назначением. Вы не знаете этого народа (персиян), но вы увидите, что нас всех там переберут. Аллар-хан (первый министр) – мой личный враг и никогда не подарит мне туркменчайского договора¹⁵.

⁹ Ibidem, s. 222.

¹⁰ Ibidem, s. 283.

¹¹ *Под стягом России. Сборник архивных документов, «Русская книга» Москва 1992, s. 319.* <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm>.

¹² Streszczenie postanowień turkmanczajskiego traktatu zob. w: *Historia Iranu*, pod red. A. Krasnowolskiej, Wrocław etc. 2010, s. 717; pełny tekst: *Туркманчайский мирный договор между Россией и Ираном*, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/letopis/turk_mirn.php.

¹³ Cyt. za: Игумен Александр (Заркешев), *Русская Православная Церковь в Персии-Иране (1597–2007гг.)*, С.-Петербург 2002, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=2554>.

¹⁴ „Как вестник славного мира, почестями и милостями государя. Император Николай Павлович пожаловал ему чин статского советника, орден св. Анны 2-й степени, украшенный алмазами и четыре тысячи червонцев. Вслед за тем, 25-ого января 1828 года Грибоедов указом правительствующему сенату назначен был на пост полномочного министра при тегеранском дворе” (*Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 185).

¹⁵ Cyt. za: В.П. Мещеряков. *Жизнь и деяния Александра Грибоедова*. Москва 1989, <http://www.hist.msu.ru/science/HisUni/.../griboed.htm>.

Wyruszając do Teheranu, zostawił w Tebrizie niedawno poślubioną żonę, Ninę Czawczawadze, która spodziewała się dziecka. Na dworze szacha, Fath Alego, rosyjski dyplomata został przyjęty z wszelkimi honorami; otrzymał Order Lwa i Słońca pierwszego stopnia, a towarzyszący mu członkowie misji zostali hojnie obdarowani¹⁶. Nie była to manifestacja szczerych uczuć, lecz gra polityczna, mająca na celu uzyskanie przychylności rosyjskiego posłannika oraz zamaskowanie rzeczywistej wrogości. Gribojedow był świadom zakulisowych intryg perskich dworzan i dał temu wyraz, pisząc: „Друзей здесь я не имею и не хочу. Здесь прежде всего должны бояться России”¹⁷. Bezkompromisowość była konieczna do realizacji politycznego celu, z czego autor *Mądre mu biada* zdawał sobie sprawę¹⁸. Chwilowe wahanie mogło doprowadzić do uwikłania go w intrygi różnych stronnictw politycznych z otoczenia szacha, przychylnych Wielkiej Brytanii. Walki toczonych za kulisami sceny politycznej Gribojedow nie był w stanie wygrać, ponieważ tego typu postępowanie nie leżało w jego naturze. Dlatego nie do końca wydaje się słuszny zarzut badaczy, że przyczyna śmierci Gribojedowa leżała w niezajomości perskiego obyczaju i mentalności. Wprost przeciwnie, właśnie wiedza o sposobie działania Persów, w połączeniu z cechami osobowości poety, złożyły się na fatalizm jego losu. Badacze, którzy potwierdzają wiedzę Gribojedowa na temat Persji, są jednak w mniejszości¹⁹.

Wśród wymienianych przez badaczy przyczyn gwałtownej reakcji podburzonego przez szyckie duchowieństwo tłumu znajduje się udzielenie schronienia w murach misji pragnącym wrócić do Rosji zakładnikom: eunuchowi z haremu szacha oraz dwóm kobietom. Szczegóły historii są stosunkowo dobrze znane z relacji świadków. W przeddzień odjazdu z Teheranu do Tebrizu do Gribojedowa zgłosił się Ormianin, Mirza Jakub²⁰, który prosił o ułatwienie powrotu do rodzinnego Erewania. Prośba była niezwykle kontrowersyjna, gdyż Jakub przez 15 lat pilnował haremu szacha i był odpowiedzialny za królewski skarbiec. Tajemnice haremu należały do najlepiej strzeżonych sekretów dworu i Gribojedow podejrzewał, że spełnienie prośby pociągnie za sobą problemy. Z kolei, postanowienia traktatu obligowały go do okazania pomocy każdemu rosyjskiemu poddanemu, będącemu w niewoli u Persów. Sytuację zaogniła podobna prośba dwóch kobiet, które przebywając w Persji i będąc żonami muzułmanów (należały do haremu Allar-chana²¹), zgłosiły się do misji. Gribojedow pozwolił im pozostać w murach poselstwa, słusznie obawiając się o ich życie. Decyzja dyplomaty zrodziła problem natury obyczajowej: kobiety miały przebywać pod jednym dachem z gromadą mężczyzn, w kraju gdzie obowiązywał sztywny podział na „męskie” i „kobiece” nie tylko pod względem pełnionych ról, lecz także – zajmowanej przestrzeni. Szybko przekształcił się on w kwestię o charakterze politycznym: jeden z prominentnych muzułmańskich duchownych w Teheranie wydał religijne orzeczenie, tzw. *fatwę*, stwierdzające, że zachowanie Gribojedowa i kobiet godzi w zasady islamu. Paradoksalnie, ten sam argument

¹⁶ Por. *Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 199.

¹⁷ Ibidem, s. 199.

¹⁸ Por. К.К. Бодэ, *Смерть Грибоедова...*, s. 215, http://feb-web.ru/feb/griboed/critics/vos29/bode_29.htm.

¹⁹ Арс.И. Введенский, *Предисловие. Александр Сергеевич Грибоедов. Биографический очерк*, [w:] *Полное собрание сочинений А.С. Грибоедова*, С.-Петербург 1892, s. 9.

²⁰ Więcej o Mirzie Jakubie zob.: М.Я. Алавердянец, *Кончина А.С. Грибоедова по армянским источникам*, «Русская Старина», 1901, nr 10, www.runivers.ru.

²¹ Por. *Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 200.

wykorzystał później Symonicz, następca Gribojedowa w Persji, powtarzając oficjalną wersję o przyczynach śmierci swojego poprzednika:

Грибоедов сделал большую неосторожность, заставив этих женщин перевести к себе на дом, где кроме мужчин никого не было. (...) Это произвело огромный скандал, и надо со-
знаться, что везде в другой стране было бы то же самое, ибо благонравие не допускает, чтобы
молодые женщины жили под одной и той же кровлей с кучей молодежи. В Тегеране же вме-
шалась еще религия и совершенно справедливая дурная репутация христиан, составлявших
прислугу посланника²².

Jedyny ocalały z pogromu, Malcew, zaprzeczył tej wersji. W liście do Paskiewiczza wskazuje na ucieczkę z haremu Mirzy Jakuba jako najbardziej problematyczną kwestię, podkreślając, że sprawa kobiet została sztucznie nagłośniona dopiero po 30 stycznia²³. Źródła potwierdzają, że Gribojedow wiedział o planowanym ataku na misję²⁴, nie potraktował jednak ostrzeżenia o niebezpieczeństwie poważnie, gdyż był przekonany, że jako reprezentant interesów Rosji jest nietykalny. Podobnie lekceważący stosunek do nadciągającego niebezpieczeństwa wykazał Fath Ali, chociaż w tym przypadku nie można jednoznacznie stwierdzić, że pozostawienie członków poselstwa na łasce rozwścieczonego tłumu nie było starannie zaplanowane.

30 stycznia 1829 roku zginęło z rąk Persów 37 członków rosyjskiej misji. Ciało poety przewieziono do Tebrizu, a następnie do Tyflisu, gdzie został pochowany²⁵.

Aleksander Puszkina, jadący do Erzurumu, spotkał konwój wiozący ciało Gribojedowa: „Два вола, впряженные в арбу, поднимались по крутой дороге. Несколько грузин сопровождали арбу. «Откуда вы?» – спросил я их. – «Из Тегерана» – «Что вы везете?» «Грибоеда»”²⁶.

Napięta sytuacja polityczna na Kaukazie oraz nadciągająca wojna Rosji z Turcją wywarły wpływ na kierunek interpretacji wydarzeń w Teheranie 30 stycznia 1829 roku. Mikołaj I nie mógł pozwolić sobie na zantagonizowanie Persji, gdyż potrzebował sojusznika przeciwko Turcji. Wygodnie było zatem przypisać odpowiedzialność nieżyjącemu, przedstawiając go jako człowieka o wybuchowym charakterze, który swoim zachowaniem mógł sprowokować duchowieństwo i prosty lud do gwałtownej reakcji. Oficjalna wersja znalazła odbicie w dzienniku podróży Simonicza, który pełnił funkcję ministra, przebywając w Persji w latach 1832–1838, jego następcy Aleksandra Diuga-

²² И.О. Симонич, *Смерть Грибоедова*, s. 207. http://feb-web.ru/feb/griboed/critics/vos29/simon_29.htm.

²³ Пор. *Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 204.

²⁴ Б.П. Балаян, *Фальсификация истории гибели А.С. Грибоедова в современной иранской историографии*, s. 6, [http://hpj.asj-oa.am/399/1/62-2\(118\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/399/1/62-2(118).pdf) Пор. także *Новые материалы об убийстве А.С. Грибоедова. Из архива Косоговского*, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XIX/1880-1900/Kosogovskij_V_A/text2.phtml?id=7773.

²⁵ Игумен Александр (Заркешев), *Русская Православная Церковь в Персии – Иране (1597–2001 гг.)*, С-Петербург 2002; <http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=2554>. Пор. także *Александр Сергеевич Грибоедов. Деятельность его как дипломата*, „Русская старина”, 1874, т. XII; <http://www.runivers.ru>; hasło: *Русская старина*.

²⁶ А.С. Пушкин, *Из путешествия в Арзрум во время похода 1829 года*, [w:] *А.С. Грибоедов в воспоминаниях современников*, red. В.Э. Вацуро, Москва 1980, s. 264, <http://feb-web.ru/feb/griboed/critics/vos80/vos264.htm>.

mela oraz Pawła Ritticha²⁷. Gribojedowowi zarzucano również arogancję wobec szacha i jego urzędników, co dodatkowo mogło wpłynąć na opieszałość szacha w obliczu informacji o planowanym ataku na misję. Współczesne źródła zachodnie również przypisują winę za śmierć Gribojedowa i członków jego misji samym ofiarom, ignorującym zasady perskiego obyczaju²⁸.

Źródła takiej właśnie interpretacji tkwią w tendencyjnym przedstawieniu wydarzenia w Teheranie, inspirowanym oficjalną polityką Rosji na początku XIX wieku. Przybywający do Persji dyplomaci, zbierając materiał do wyjaśnienia przyczyn śmierci rodaka, koncentrowali się na tych aspektach jego zachowania, które miały potwierdzać niezajomość perskiego obyczaju i brak taktu. Nikołaj Aniczkow, dyplomata, służący w Tebrizie przy dworze następcy tronu od 1834 roku, w swoich dziennikach zawarł następującą relację:

Когда бывало Грибоедов приходил к Шаху на ауденцию, то садился, то вставал как сумасшедший, ходил по комнате, не садился и произносил бранные слова, самовольно вскакивал с места и прохаживался по комнате, бранился. Персидский Шах смотря на поведение Грибоедова очень сердился на него и говорил, что нужно наказать русского посланника Грибоедова. Грибоедов часто прохаживаясь по комнате плевал на пол и бормотал. По словам же Мелик Касим Мирзы, Шах приходил в Андерун (женская половина Шахских жен) и говорил что нужно пугнуть Грибоедова. Но никак он не думал, что всё это кончится так печально для Грибоедова²⁹.

Rosyjscy dyplomaci w swoich dziennikach podróży podkreślali również fanatyzm i barbarzyństwo tłumu, podburzonego przez muzułmańskich duchownych. Jednocześnie eksponowali postać Gribojedowa jako tego, który bronił honoru i interesów imperium. Baron Fiodor Korf opisał wrażenia, jakich doznawał, obserwując miejsce śmierci rodaka, następująco:

Z tego pałacu poszedłem...do miejsca, gdzie kiedyś był dom nieszczęsnego Gribojedowa. Jego ruiny nadal istnieją: można zobaczyć pozostałości kuchni i łaźni. Krwawy incydent staje mi przed oczyma: 45 osób padło ofiarą barbarzyńskich dzikusów; walczyli jak lwy i zginęli. Ich tragiczny los sprawia, że dreszcz przechodzi każdego Rosjanina, który przychodzi w to miejsce. **Odpoczywajcie w pokoju, bohaterscy obrońcy rosyjskiego honoru** (podkreśl. moje – M.A.)³⁰.

Ilja Bieriezin, Paweł Ogorodnikow i Adolf Berże w religijnym fanatyzmie Persów doszukiwali się przyczyn śmierci Gribojedowa³¹. Opinia ta wynikała w dużej mierze z błędnych wyobrażeń o Persji, która wyruszającym na południe dyplomatowi jawiła się jako kraj barbarzyński i zacofany, obiekt cywilizacyjnej misji Rosji. Pułkownik Domon-

²⁷ Por. E. Andreeva, *Russia and Iran in the great game: travelogues and Orientalism*, London–New York 2007, s. 148.

²⁸ H. Algar, *Religion and State in Iran 1785–1906*, Berkeley–Los Angeles 1969, s. 94–96; R.N. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, tłum. I. Nowicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 40.

²⁹ *Со слов Н.А. Аничкова. Рассказ Дедушки нынешнего Шаха персидского, Казим Мирзы об Грибоедове*, http://www.vostlit.info/texts/dokumenty/persien/XIX/1820–1840/gibel_Griboedova/memuar.phtml?id=8049.

³⁰ Б.Ф. Корф, *Очерки Персии*, «Библиотека для чтения», 1836, nr 19, s. 26. Cyt. za E. Andreeva, *Russia and Iran...*, s. 147 (tłum. z j. ang. – M.A.).

³¹ Por. E. Andreeva, *Russia and Iran...*, s. 147.

towicz, który z rozkazu cara Mikołaja I, a na prośbę szacha Naser ad-Dina przystąpił pod koniec XIX wieku do tworzenia Brygady Kozackiej, tak opisuje swoje wyobrażenia:

Слишком незнакома была эта страна, все представления о которой, вынесенные из учебных заведений, окончивались Дарием Кодоманом. Дальнейшая же история Персии положительно заволокивалась непроницаемыми потемками, завеса над которыми, как я узнал уже впоследствии, была преподнята бывшим в Персии английским посланником Морьером в его описании Персии новейшего времени. Тогда же моему воображению представлялись люди с обрезанными ушами, то с засеченными пятками и с постоянным изображением испуга на лице.

Приходила даже на ум печальная участь нашего посланника Грибоедова...³².

W obliczu nadciągającej wojny z Turcją rosyjska dyplomacja i car stanęli przed trudnym zadaniem: w jaki sposób uniknąć wojny z Persją, zachowując przy tym pozycję tego, który dyktuje warunki w stosunkach persko-rosyjskich. Hrabia Nesselrode w liście do generała Paskiewicza proponował, aby szach ukarał śmiercią winnych zdarzeń w Teheranie i wysłał do Petersburga jednego ze swoich synów z misją prześlągnięcia cara i zapewnienia go, że perski rząd nie miał żadnego udziału w morderstwie rosyjskich dyplomatów³³. Te, na pierwszy rzut oka niewygórowane żądania, stanowiły dla szacha, zmuszonego lawirować między Wielką Brytanią i Turcją z jednej strony, a Rosją – z drugiej, poważny problem. Historycy potwierdzają, że głównym graczem perskiej sceny politycznej był nie szach Fath Ali, lecz jego syn Abbas Mirza³⁴. Do namiestnika Azerbejdżanu zwrócił się zatem Paskiewicz, by ustalić szczegóły misji do Petersburga. 6 marca do Tebrizu przybył książę Mirza Massud z rozporządzeniem szacha, że właśnie on ma stanąć na czele poselstwa. Tutaj po raz pierwszy zaznaczyła się różnica zdań między Nesselrode, który wyraził gotowość przyjęcia Mirzy Massuda jako pełnomocnika dworu szacha, a Paskiewiczem, który twierdził, iż honor Rosji wymaga, by Persję reprezentował przedstawiciel głównej linii królewskiej, a nie bocznej³⁵. Mirza Massud i towarzyszący mu Mirza Saleh zostali zatrzymani w Tebrizie, a do Petersburga, przez Tyflis, gdzie przebywał aktualnie Nesselrode, wyruszył syn Abbasa Mirzy, a wnuk szacha Fath Alego, piętnastoletni książę Chosrow. Szach Fath Ali znajdował się wówczas pod wpływem angielskich dyplomatów, przebywających na dworze, którzy pragnęli, by poparł Turcję w wojnie z Rosją. Wskutek dworskich intryg zagrożona była też pozycja prorosyjsko nastawionego Abbasa Mirzy: przebywając daleko od Teheranu, nie był w stanie zapobiec knowaniom swoich braci, mających na celu pozbawienie go namiestnictwa nad Azerbejdżanem. Argument, który ostatecznie przekonał Abbasa Mirzę, pochodził od Paskiewicza:

³² А. Домонтович, *Воспоминание о пребывании первой русской военной миссии в Персии*, «Русская старина», t. 134 (luty 1908), nr 2, s. 334.

³³ Pełny tekst listu w oryginale (j. francuski) wraz z tłumaczeniem na j. rosyjski: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XIX/1820-1840/Nesselrode/brief_Paskevic_11_05_1829.phtml?id=7699.

³⁴ Por. *Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 233.

³⁵ Rozbieżności poglądów między Karolem Nesselrode i Iwanem Paskiewiczem było więcej, a zasadnicza z nich dotyczyła stosunku do Wielkiej Brytanii. Książę Wasilij Dołgoruki, wyprawiony do Teheranu jako pełnomocnik Rosji, otrzymał dwie sprzeczne instrukcje: Nesselrode przestrzegał go przed sztyckim duchowieństwem, a podkreślał przyjazne zamiary Wielkiej Brytanii i jej gotowość do współpracy, natomiast Paskiewicz ostrzegał przed Anglikami i zalecał daleko posuniętą ostrożność i ograniczone zaufanie w stosunkach z głównym rywalem Rosji o wpływy w Persji. Por. *Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 241.

Высокопovelительному шаху угодно начать войну. Предложим, что исполняя державную волю отца и по тайным проискам братьев, вы откроете военные действия. (...) Я завоюю Азербайджан, и он уже никогда вам не достанется; а без него ваше высочество не можете наследовать престола. Не употребляйте во зло долготерпения русского императора. (...) Турция нужна для поддержания политического равновесия Европы; но для держав европейских всё равно кто бы не управлял Персией. Всё ваше политическое существование в руках наших; вся надежда ваша на Россию; она одна может вас свергнуть, и она одна может поддержать вас³⁶.

Książę Chosrow wyruszył do Petersburga, nie mając listów uwierzytelniających ani od szacha Fath Alego, ani od ojca – Abbasa Mirzy. Pospieszne wyprawienie go z Tebrizu w stronę Tyflisu było grą, obliczoną na uprzedzenie ruchu Anglików, którzy mogli skłonić szacha do poparcia Turcji w wojnie w Rosję. Paskiewicz przewidywał, że postawienie politycznych przeciwników przed faktem dokonanim wymusi na szachu działania praktyczne, a więc również niezwłoczne wyprawienie, w ślad za księciem Chosrowem, posłańca z potrzebnymi pismami. Paskiewicz nie pomylił się w swoich rachubach i książę otrzymał potrzebne mu listy³⁷ – wysłany kurier dogonił orszak poselski w Nowogrodzie.

Wydarzenia w Teheranie, które doprowadziły do śmierci Gribojedowa, zostały przedstawione jako działanie „ducha zła”, za pośrednictwem „garstki złoczyńców” i bezmyślnego tłumu, których zamiarem było doprowadzenie do zerwania przyjaznych stosunków między Rosją a Persją. Szach prosił o wybaczenie, w poetyckich słowach została przedstawiona sytuacja perskiego rządu „pokrytego kurzem wstydu”, cara zaprezentowano jako tego, w którego rękach leży dalszy los relacji obydwu państw. List kończył się fragmentami poezji dwunastowiecznego perskiego poety Sa’diego. Formalnościom stało się zadość, a Mikołaj I przyjął przeprosiny: „Я предаю вечному забвению злополучное тегеранское происшествие”³⁸.

Charakterystyka okoliczności towarzyszących śmierci Gribojedowa wymaga uwzględnienia, obok osobowości poety i politycznych zamierzeń Rosji, również trzeciego czynnika, jakim była w Persji pozycja i interesy Wielkiej Brytanii. Rywalizacja Rosji i Anglii, nazwana przez badaczy „wielką grą”, datuje się od traktatu gulistańskiego (1813). Żadne z państw nie było zainteresowane okupacją terytorium Persji, dlatego też działania dyplomatyczne koncentrowały się wokół pozyskiwania koncesji na wydobycie surowców, budowę dróg oraz zakładanie przedstawicielstw handlowych i otwieranie banków. Istotny aspekt dyplomatycznych rozgrywek stanowiło zaangażowanie we własne interesy wpływowych grup społecznych: należy do nich zaliczyć szyickie duchowieństwo, elitę dworską oraz niektórych szefów plemion. Do najbardziej kuriozalnych przykładów należy przekupywanie duchownych oraz udzielanie pożyczek na spłatę zaciągniętych kredytów i kontrybucji przez banki wierzycieli³⁹.

Jednym z wpływowych w Persji popleczników Wielkiej Brytanii był Zil as-Soltan, gubernator Teheranu oraz jeden z synów szacha, niemogący pogodzić się z faktem, że to właśnie Abbas Mirza został oficjalnym następcą perskiego tronu. Zil as-Soltan liczył, że

³⁶ Cyt. za: *Утверждение русского владычества на Кавказе...*, s. 238.

³⁷ Omówienie najważniejszych fragmentów listów patrz: Б.П. Балаян, *Фальсификация истории гибели А.С. Грибоедова...*, s. 126–127.

³⁸ Ibidem, s. 247.

³⁹ Por. P. Szlanta, *Persja w polityce Niemiec 1906–1914 na tle rywalizacji rosyjsko-brytyjskiej*, Warszawa 2005, s. 22.

przy pomocy Wielkiej Brytanii uda mu się zmienić ten stan rzeczy. Jego działania popierał Allar-chan Asaf ad-Doule, zięć szacha i niegdysiejszy wielki wezyr, o którym wiadomo było, że jest agentem Wschodnio-Indyjskiej Kompanii⁴⁰. Śmierć Gribojedowa jawiła się rosyjskiemu historykowi jako dążenie przeciwników Rosji do zakwestionowania postanowień traktatu z Turkmanczaju oraz zerwanie stosunków dyplomatycznych Rosji z Persją⁴¹. Potwierdzenie jego słów stanowią raporty Paskiewicza, pisane do Nesselrode, w których twierdzi on, że zamach na członków misji był przygotowany wcześniej przez tych, którzy pragną wojny⁴².

Osobowość Gribojedowa, jak również zadania, które przyszło mu realizować z racji pełnionej funkcji dyplomaty, stają się współcześnie bezpośrednim przedmiotem rozważań i pretekstem, by ponownie zastanawiać się nad rolą Rosji na Bliskim Wschodzie oraz nad smutnym losem „tych, którzy mają rozum”⁴³.

Zagadka śmierci autora *Mądre mu biada* dostała się na łamy popularnych gazet. Andrzej Sokołow w lipcowym numerze tygodnika „Dziennik Petersburski” („Петербургский дневник”) w artykule zatytułowanym *Kto zabił Gribojedowa* przychyliła się do opinii, że rosyjski poeta padł ofiarą intryg Wielkiej Brytanii, która obawiała się wzrostu wpływów Rosji na Wschodzie⁴⁴. Śmierć dyplomaty i spodziewane pogorszenie się stosunków persko-rosyjskich stwarzały Brytyjczykom dogodną okazję do umocnienia własnej pozycji na dworze szacha i uzyskania kolejnych koncesji handlowych. Autor artykułu dodaje, że zaangażowanie Anglii w zabójstwo Gribojedowa to temat filmu, który planuje nakręcić Nikita Michalkow. Reżyser, zapytany, czy będzie przygotowywał taki film, odpowiedział:

(...) для работы над фильмом о Грибоедове нет сейчас возможности. Ведь одна из самых главных акций Александра Сергеевича Грибоедова – перевод двадцати пяти тысяч пленных армян через Нахичевань в Карабах. Если начать это снимать можно покончить как Грибоедов...⁴⁵.

⁴⁰ Б.П. Балаян, *Фальсификация истории гибели А.С. Грибоедова...*, s. 122.

⁴¹ Pogląd ten potwierdzili niektórzy irańscy historycy, m.in. M. Mahmud, *Tarich-e rawabet-e sijas-e Iran wa Englis dar qarn nozdahom-e miladi (Historia stosunków politycznych Iranu i Anglii w wieku XIX)*, Teheran 1832 (1953), s. 222; A. Tadzbachsz, *Rawabet-e Iran wa Rusije dar nime-je awwal qarn-e nozdahom (Stosunki irańsko-rosyjskie w pierwszej połowie wieku XIX)*, Tabriz 1837 (1958), s. 100–101.

⁴² *Кавказский сборник, ген-майор Потто* (red.), t. XXX., Тифлис 1900–1910, s. 119–120.

⁴³ Por.: *Грибоедовские чтения*, red. Г.В. Маркосян, К.Г. Матиросян, Ереван 2009, <http://195.250.90.51/docs/Griboedov-sbornik-1.pdf#page=109>.

⁴⁴ А. Соколов, *Кто убил Грибоедова*, «Петербургский дневник», 2006 (lipiec), nr 26 (290), <http://www.spbdnevnik.ru/?show=article&id=8026>.

⁴⁵ Г. Гулиев, *Смерть дипломата или к истокам конфликта в Карабахе*, Баку 1995, s. 8.